

Стародубець Г.М., Стародубець В.О.

ІНСТИТУТ «ПОЗБАВЛЕНЦІВ» ЯК ОБ'ЄКТ РЕПРЕСИВНОЇ ПОЛІТИКИ БІЛЬШОВИЦЬКОЇ ВЛАДИ 1920-Х РОКІВ

Аналізується інститут «позбавленців» («лишенцев»), штучно створений більшовиками з перших місяців приходу до влади. На прикладі організації проведення та результатів виборчої кампанії 1925-1926 років у коростишівській окрузі окреслюється коло осіб, позбавлених виборчих прав та ставлення до них офіційної влади.

Ключові слова: більшовики, радянська влада, позбавленці, репресивна політика, виборці, виборчі права.

Основи формування більшовицько-радянської тоталітарної системи сталінського зразка було закладено задовго до «великого перелому» 1929 року. Посилення політичних позицій Й. Сталіна впродовж 1930-х років, та формування його культу особи супроводжувалося розгортанням масових репресій проти фактично усіх соціальних груп населення Радянського Союзу – від пересічного селянина – до державного чи партійного посадовця найвищого номенклатурного рангу.

Репресивна політика 1930-х років мала під собою підґрунтя, закладене творцями радянської держави як на теоретичному, так і практичному рівні. В. Ленін, класик більшовицької теорії побудови соціалізму в економічно відсталій Росії, не тільки не відкидав ідеї насильницького повалення влади та утримання її засобами жорсткого примусу, але й був палким прихильником розгортання та впровадження політики «червоного терору» у 1918 році. Утвердження більшовицького режиму впродовж першого десятиліття після Жовтневого перевороту повсюдно супроводжувалося насиллям по відношенню до різних категорій населення, визначених владою такими, що виступають або її відвертими ворогами, або ж такими потенційно можливими.

Правляча партія практикувала різні форми насилля. Йшлося не тільки про фізичне знищення, але й морально-психологічний тиск, одним із проявів якого було перетворення цілих соціальних верств у маргіналів, тобто «соціальних груп, ізольовані від суспільства» [1, с.151].

Мета нашої статті – на прикладі виборчої кампанії 1925-1926 років у Коростенській

окрузі охарактеризувати правовий статус осіб, позбавлених виборчих прав і в такий спосіб штучно маргіналізуваних владою.

Штучна стратифікація соціуму на «своїх» і «ворожих» практикувалася більшовиками з перших днів захоплення влади. У такий спосіб вони намагалися розширити соціальну базу підтримки своєї політики. Вміло маніпулюючи суспільними настроями вони спрямовували потужну енергію «юрби» не у напрямку «творення», а «руйнування», насильницької селекції самої ж себе шляхом відсепарування «істинних революціонерів» від «ворогів революції». Персоніфікація останніх була офіційно зафіксована більшовиками уже в першій радянській конституції 1918 року. В цьому документі було чітко визначено коло осіб, позбавлених одного з основних політичних громадянських прав – обиратися і бути обраним, тобто так званого активного та пасивного виборчого права. У такий спосіб у радянській державі з'явилася верства населення, юридично оформлена як «позбавленці» («лишенцы»).

Насильно позбавлені свого соціального статусу, вони вимушено «зависли» на межі соціальних структур. Це відбулося в результаті свідомо впроваджуваної владою політики штучної маргіналізації, тобто переведення їх в периферійне, дискримінаційне чи обмежене становище» [2, с.58].

В новій конституції СРСР не були прописані норми, які б регулювали виборче право. Вибори до місцевих Рад, особливо в сільській місцевості, виявили вкрай низький рівень активності виборців. В одній з аналітичних записок про результати виборів восени 1924 року в Коростенській окрузі вказується, що «ви-

борча кампанія 1924-1925 р. була проведена під гаслом залучення до практичної роботи в радянських установах безпартійних селян і робітників. Було обрано значну кількість селян від сохи, підвищився процент жінок, сільської інтелігенції, середняків, нацменшин». Поряд з таким оптимістичним висновком, автор документу змушений констатувати факт «недостатньої активності селянства, особливо серед жінок і середняків; відриву у деяких випадках незаможників від середняків; наявності у деяких місцях тиску і нав'язування селянству небажаних кандидатур» [3, арк.32].

На підставі статистичних даних про результати виборчої кампанії 1924-1925 років у Коростенській окрузі ми дійшли висновку, що переважна більшість новообраних членів сілрад були вихідцями з незаможних родин, за виключенням «Барашівського і Базарського районів, де є середняки» активними учасниками виборчого процесу стали нацменшини, окрім «Барашівського району, де вони менш активні завдяки хутірській системі. Особливо активно була єврейська біднота в містечках» [4, арк.157]. Незважаючи на усі зусилля влади, практично поза рамками виборчого процесу виявилися жінки. Показово, що показник не явки на вибори в Коростишівській окрузі був вищим, ніж загалом по Україні. Він сягнув 60,8%, тоді як в республіці рівень не явки на вибори складав 53,9% [5, арк.292].

Звичною практикою проведення цих виборів стало масове порушення виборчого законодавства, зокрема, не дотримання членами виборчих комісій інструкцій з організації і проведення процедури виборів. Така ситуація стала причиною появи в середині 1920-х років низки законів і постанов Президії ЦВК СРСР і УСРР з приводу організації виборчої кампанії та виборів 1925-1926 років.

В останній місяці 1925 року було прийнято два важливі документи, які стосувалися організації виборчої кампанії 1925-1926 років – Закон від 18 листопада «Про виборчі права громадян та порядок проведення виборів» і видана до нього інструкція «Про вибори до Рад», датована 1 грудня [6, арк.54]. Одразу ж на місця розсилалися інструкції з роз'ясненням та уточненням окремих положень цих документів.

Насамперед, у Законі «Про виборчі права...» зазначалося, що «діючий закон по відношенню до населення ділить його на: 1. Осіб, котрі користуються виборчими правами і 2. Осіб, позбавлених цих прав» [6, арк.51]. Як уже зазначалося, коло «позбавленців» було визначене ще Конституцією 1918 року і воно охоплювало приблизно 7 категорій населення: «ті, хто використовували найману працю з метою отримання прибутку; ті, хто жили на нетрудові доходи; монахи і служителі культів; бувші службовці і агенти поліції, жандармерії, охоронних відділень а також члени царської родини; психічно хворі; кримінальні злочинці» [7, с.561-562]. У спеціальній інструкції ЦВК для Окружвиконкомів і Окружвиборчкомів від 18 листопада вказувалося, що список осіб, які мали право голосувати, було розширено. Право голосу отримали «1. Особи, які торгують в розніс за торговими патентами 1 розряду, якщо вони не підходять під дію підстав, передбачених ст.4 Закону про виборчі права громадян від 18.11.1925 р.; 2. кустарі і ремісники, які користуються найманою працею в числі не більше ніж одного дорослого робітника чи 2-х учнів підлітків». У документі рекомендувалося членам виборчих комісій звернути особливу увагу «на ту категорію селян, які поряд з сільським господарством займаються скупкою і перепродажем худоби, сільськогосподарських продуктів та ін.» [6, арк.52]. З іншого боку, спостерігалось й збільшення чисельності виборців. Як наприклад, у Коростенській окрузі, завдяки «возстановленню в правах кустарів й деяких торговців з патентами 1-го розряду». Крім того, число виборців було доповнене молодими людьми, котрі досягли 18-річного віку і тим самим отримали право голосу. Загалом, судячи з офіційних документів, «кількість виборців в Коростенській окрузі станом на 1926 р. досягла до 53% загальної кількості населення» [7, арк.24].

Зважаючи на численні порушення попередньої виборчої кампанії 1924 року, в окремих інструкціях досить чітко і детально була прописана процедура оскарження окремих моментів виборів, як от внесення чи не внесення до списку виборців окремих осіб, зокрема, «позбавленців». У одній з інструкцій міститься

роз'яснення, що у випадку, якщо «позбавленці» (наприклад, бувші агенти жандармерії, ченці, особи, позбавлені прав судом або інші) хочуть взяти участь у виборах, то в таких випадках клопотання про повернення виборчих прав повинно бути розглянуто Окружним виконавчим комітетом, або його Президією.

Існувало три вади заяв від різних категорій осіб, які з тієї або іншої причини були позбавлені права участі у голосуванні. Найбільш детальною була заява третього типу до якої додавалася спеціальна «анкета особи, позбавленої виборчих прав законом або вироком суду» [8, арк.59]. Окрім загальної інформації про особу, як от ім'я, вік, місце народження тощо, в документі містилася низка пунктів, відповідь на запитання яких була обов'язковою: «Звідки брав засоби до життя, де і коли працював або служив. Перелічити всі місцевості де жив, всі установи, військові частини, всі галузі роботи, а також визначити час служби або праці: до лютневої революції; після лютневої до жовтневої (перелічити помісячно); після жовтневої до теперішнього часу (перелічити помісячно). Чи служив у царській поліції; Чи служив у білих арміях...; Чи ніс кару за службу у білих, коли, ким і яким шляхом звільнився від кари; Чи знаходиться у спеціальному учоту в ДПУ; Чи належить в теперішній час до партії і до якої. Якщо не належить до партії то якій партії співчував». Судячи з анкети, основними причинами позбавлення виборчих прав могла бути служба в жандармерії, перебування в білогвардійських лавах і членство в іншій партії.

Окружний виконавчий комітет, або його Президія, розглянувши надіслану заяву або клопотання, можуть її не задовольнити, про що повідомляють прохача, або виносять постанову про можливість підтримки цього клопотання перед ВУЦВК. У такому випадку ОВК надсилає всю справу до Президії на остаточне рішення. Слід мати на увазі, що особам, позбавленим виборчих прав законом або судом, можуть бути надані виборчі права лише Президією Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету» [6, арк.54-55].

На перший погляд, визначений у документі алгоритм отримання права брати участь у голосуванні, мав допомогти потенційним виборця-

ми виправити можливу помилку, зроблену під час складання відповідних списків і засвідчити демократичність радянського виборчого законодавства. Однак, насправді «позбавленці» в масі своїй апріорі не могли скористатися такою можливістю. Так, у спеціальній інструкції містилося роз'яснення, що особа, котра не знайшла себе у списках для виборів, може подати одну з трьох видів відповідних заяв: «1. Про неправильне занесення її прізвища у список осіб, позбавлених виборчих прав; 2. Про пропуск даної особи у виборчих списках». Окрема процедура стосувалася «осіб, позбавлених виборчих прав законом, або вироком суду, що порушують клопотання про надання їм виборчих прав в порядку помилування». Такі особи змушені були заповнювати спеціальну анкету, на всі пункти запитань якої мусили давати дуже ґрунтовні і по суті відповіді. «До всіх таких заяв повинна була додаватися характеристика місцевих органів ДПУ і довідки про судимість даної особи (від місцевого суду і прокуратури). Президії Окружних виконавчих комітетів, приймаючи на розгляд клопотання даних осіб про надання їм права голосу, повинні були вимагати від місцевих органів влади їхню думку щодо надання виборчих прав цим особам» [6, арк.55-56]. Зрозуміло, що отримати «позитивну характеристику» від офіційних органів влади було не можливо. По-перше, тому що в суспільстві уже була сформований негативний образ «позбавленця», який уособлював собою ворога трудового народу в особі селянина-куркуля, непмана, службовця царської Росії і т. п. По-друге, представники влади, як правило, боялися брати на себе відповідальність за особу, яку держава відкинула у стан маргіналів. Тому ця категорія населення так і не отримала статусу громадянина, залишаючись просто «населенням». Тим не менше, такі прохання іноді задовольняли. Наприклад, президія Коростенського ОВК надала права низці осіб «позбавленців»: «жителю с. Голубієвки Базарського районі Петренку О.К., який служив стражником лише 3 місці 20 років тому назад; жителю Коростеня Ясієвичу Є.М., який не служив у білих арміях, а лише проживав на території, зайнятій білими» [10, арк.105].

За результатами перевиборів, які відбувалися впродовж 15 січня - 1 березня 1926 року в Коростенській окрузі, кількість осіб, позбавлених виборчих прав становила 3182 особи, що складало 1,3% від загальної кількості виборців [5, арк.292]. Ця цифра у відсотковому еквівалентні фактично збігається з кількістю «позбавлених» у межах усієї УСРР (1,4%). На перший погляд, кількість осіб, позбавлених виборчих прав, здається не такою ж уже й значною. Однак, цю цифру необхідно помножити щонайменше на 4 чи 5, тобто кількість членів сім'ї, голову котрого влада віднесла до стану маргіналів. Адже статус «позбавлення» автоматично стосувався й членів родини, які в той чи інший спосіб були ущемлені в громадянських правах – доступі до освіти, медичного обслуговування, отриманні роботи, забороні проходити службу в лавах Червоної армії і т. п.. Причини відмови в отриманні виборчих прав були різними. Для прикладу, у статусі «позбавлених» за рішенням президії Коростенського ОВК було залишено «Зільбермана А.М., жителя с. Сербів Городницького району, як колишнього торговця; Туровського Ш. з с. Лугін як власника парового млина; Недашківського І.Л. з с. Лісної Базарського району, що вживав найману працю та ін.» [10, арк.105].

На території Коростенської округи було 14 польських, 9 німецьких та 3 чеські національ-

ні ради, 7111 представників яких (або 67,9% від загальної кількості виборців) взяли участь у виборах. Показово, що відсоток позбавлених серед цієї категорії населення значно нижчий ніж загалом по окрузі й складає 0,8% [5, арк.292]. Варто взяти до уваги, що аналізований нами регіон Коростенської округи є переважно сільським і одним із найбільш відсталих на Волині, тому відсоток позбавлених тут нижчий ніж у міських регіонах, де коло осіб, позбавлених виборчих прав є ширшим.

Таким чином, з перших місяців приходу до влади більшовики свідомо проводили дискримінаційну політику по відношенню до окремих суспільних верств. Суть її зводилася до «витіснення» з активного суспільно-політичного, культурно-освітнього та економічного життя держави потенційно небезпечних, з точки зору правлячої партії, осіб, насамперед, шляхом позбавлення їх політичних прав. Втрата значною частиною радянських громадян виборчих прав, перетворювала їх на люмпенізовані маргінальні верстви. Створення інституту «позбавлених» можна розглядати як один із видів репресивної політики більшовицької влади стосовно як окремих осіб, так і великих суспільних груп. Менше як через десять років саме вони стали одними з перших жертв державного терору, розгорнутого сталінським режимом на початку 1930-х років.

Список використаних джерел та літератури

1. Акопян Н. Маргинальность как одна из основных характеристик трансформирующегося общества // 21-й век. - 2005. - № 1. - С. 150-165.
  2. Красильников С.А. На изломах социальной структуры: Маргиналы в послереволюционном российском обществе (1917 – конец 1930-х гг.). – Новосибирск, НГУ, 1998.
  3. Державний архів у Житомирській області (далі - ДАЖО). Ф.Р-327. - Оп.1. - Спр.171. - Арк.31-36.
  4. ДАЖО. – Ф.Р-327. - Оп.1. - Спр.171. - Арк.124-160.
  5. ДАЖО. – Ф.Р-327. - Оп.1. - Спр.171. - Арк.292.
  6. ДАЖО. – Ф.Р-327. - Оп.1. - Спр.171. - Арк.51-63.
  7. ДАЖО. – Ф.Р-327. - Оп.1. - Спр.171. - Арк. 19-26.
  8. Декреты Советской власти. – М.: Политиздат, 1959. – Т.2.
  9. ДАЖО. – Ф.Р-327. - Оп.1. - Спр.171. - Арк.59-60.
  10. ДАЖО. – Ф.Р-327. - Оп.1. – Спр.173.- Арк. 100-107.
-